

NR-NYTT

MEDLEMSBLAD FÖR FÖRENINGEN NORDISKA PAPPERSHISTORIKER

Årg. 2 1974, September

Nr 3

Redaktionens adress: Ing. Erik Witting, Torngatan 64, S-54200 MARIESTAD

P A P I R O G V A N N M E R K E R

I

N O R S K E D I P L O M E R

1 3 7 1 - 1 5 2 4
(forts.)

DN V:890, Gjerpen 28/1 1475

Skrevet i prestegården i Gjerpen og bekreftet av 6 lagrettemenn at de hørte biskop Gunnar Holk i Oslo opplyse at han hadde en hatt full av brev som angikk noen gårder i bygden i vepner Jens Pedersens eie.

Papiret bare en smal strimmel med et v/m som viser hornspissene og et høyt Andreaskors fra et oksehode-v/m. Fragmentene kan rekonstrueres etter Br. 14197 som han fant i et par paleotyper og i andre dokumenter i Lübeck fra 1476. Han nevner at merket tilhører en gruppe som især ble brukt av papirmøller i Champagne og Besançon i perioden 1433-78.

DN VII:479, Øymark 13/9 1475

Skrevet på "tingstadh widh Oeismark kirkie a stempno", trolig av lensmann Alf som var tilstede og tok et vitneprov om delet mellom 2 gårder.

Da de skar papirstykket ut av arket, ble v/m delt slik at bare 2 fragmenter er synlige nå. De kan rekonstrueres etter Br.14236, som han fant i dokumenter i Utrecht, Brügge og Namur fra perioden 1462-69. Han mener at papirene ble laget i Besançon.

DN XI:238, Skien 14/6 1476

Skrevet av lagmann Hans Andersson på det "almennaelige lagting" der i byen og opplyser at Steinar Ketilsson var tilstede og krevet sin rett av en motpart, som ikke møtte på tinget.

Papiret er tynnere enn vanlig på den tid, men likevel fast og av god konsistens. Et v/m-fragment viser forparten av en hund utstyrt med collier om halsen og en blomst på ryggen. Figuren svarer til Br.3624, som han fant i papir i nederlandske byer og i Köln fra 1476-82.

Vannmerker som viser en hund med collier og bjelle enten under halsen eller bak hodet og utstyrt med en blomst på ryggen slik som i naervaerende tilfelle ble i følge Br. brukt av papirmøller i Champagne i 1408-1519.

DN I:916, Høydalsmo i Telemark 22/11 1476

Skrevet i jeg-form av en person som solgte noe jordgods. V/m i papiret ble kuttet over da man skar papirstrimmelen ut av arket. Fragmentet viser deler av et oksehode med Andreaskors. Delene svarer til Br.15086, som han fant i papir fra 1477 (Jfr. DN II:804 og 855, DN VIII:381, DN XVI:244, DN XII:234).

DN IX:376, Tunsberg u.d. 1476

Angår salg av en jordpart i Nykirke sogn i Vestfold. Papiret viser et fortegnet oksehode-v/m med rester av Andreaskors. Det svarer til Br.14196, som han antar må være laget av papirmøller i Besançon i perioden 1475-76.

DN II:915, Oslo 4/3 1481

Skrevet i Oslo av pavelig nuntius Johannes Mathiae de Dacia. Det er en kvittering til erkebisp Gaute i Nidaros for 150 gylden i Peterspenger som bispens utsending, kannik Asgaut Sveinsson, hadde bragt.

Papiret er $\frac{1}{2}$ -ark og viser en riflet legning med et oksehode og Andreaskors som v/m. Det svarer noe nær til Br.15082. Han fant papiret i Bagé fra 1469. Samme papirtype har vi også i et brev fra Vågå, datert 12/3 1465. Papir med riflet legning ble især tilvirket i Piemont og vi tør vel da anta, at det var italiensk papir den pavelige nuntius førte med seg.

DN V:913, Akershus 1/4 1481

En kvittering fra biskop Karl av Hamar for penger han mottok i landskyld fra Nordlandene av Henrik Krummedige.

Papiret er $\frac{1}{2}$ -ark som viser en part av et oksehode som v/m. Den kan rekonstrueres som temmelig identisk med Br.15082 og papiret må vel da være italiensk også her.

DN V:914, Askim 20/7 1481

Utstedt på Hillestad kirkegård og gjelder salget av en jordpart i Askim. V/m i papiret forestiller en høyde, men må være delt opp da man tok papirstykket ut av arket. På toppe av høyden må det nemlig ha vært et høyt kors tegnet i dobbelt strek. Br.11796 svarer til fragmentet og v/m kan derfor rekonstrueres etter dette. Han fant merket i papir fra Basel, Elsas og Vogesene.

DN XI:247, Tunsberg 28/12 1481

Skrevet på $\frac{1}{2}$ -ark, trolig av lagmann Nils Ulfsson, som sammen med 4 rådmann overvar et møte med profasten for Lafranskirken vedrørende et krav som han hadde til Jacob baker om regnskap over noe gods som var lagt til Vår Frue kirke i byen.

Papiret viser et oksehode med Andreaskors som v/m. Det svarer til Br.15086 som han fant i Plausané fra 1477. Det tilhører en v/m-type som ble meget brukt av papirmøller i Piemont i 2. halvdel av 1400-årene.

DN V:921, Hoff i Fron 24/1 1483

Skrevet på "Wiispyrinx-Stempno" i Fron og bekreftet av 2 lagrettemenn. Det er en erklæring om at Nils Lafransson skjenket sin del av Berg gård til Mariakirken i Oslo.

Papiret viser også her et oksehode-v/m med Andreaskors. Det svarer til Br.14239, som han fant i Namur, Brügge, Utrecht og Haarlem fra perioden 1478-80. Han mener at papiret ble tilvirket i Besançon.

DN III:940, Sel 26/1 1483

En erklæring fra Vidar Erlingsson om at alle dannemenn i Vågå hadde bekreftet at hans far var ektefødt.

Papiret som er sterkt medtatt viser bare en del av v/m, som må ha vært et lite oksehode. Vi kan rekonstruere det etter Br.15152, som han fant i Zürich fra 1475. T-vedhenget på høy stilk mellom hornene viser ifølge Br. at papiret kan være laget i Basel eller Strasbourg (Les Filigranes IV, pg. 751).

DN X:261, Aspa på Nordmøre 16/11 1483

Skrevet av erkebisp Gaute som kvittering for Frei kirkes regnskap de 5 siste årene. Papiret viser bare en del av v/m, - nederste part av en kanne. Fragmentet svarer helt til Br.12477 og v/m kan rekonstrueres etter dette, som han fant i papir i Chartres fra 1476. Han fant merket også i paleotyper i Köln, Deventer, Gouda, Louvain og Lübeck fra 1476-81. Han antar at papiret er laget i Champagne.

DN III:951, Hobøl 28/5 1485

Skrevet av presten i Hobøl, Bård Jonsson, som "krafde oc kvadde" et vitneprov om grensen i skogen mellom 2 gårder i bygden.

Papiret viser et våpen som v/m med en lilje i 2 skjoldfelter og en fisk i de 2 andre feltene. Merket er identisk med Br.1656, som han registrerte i Mezières fra 1481. Han antar at det er en etterlikning av provinsen Dauphine's våpen.

DN VII:498, Sarpsborg 7/7 1487

Skrevet av lagmann Thormod Jonsson og angår et arveskifte. Papiret viser en intakt gotisk P som v/m med en blomst som vedheng oventil. Det svarer noe nær til Br.6619, som han fant i Nancy og Augsburg i 1477-78-årene. Man har antatt at P-v/m av denne typen ble brukt av papirmøller ved øvre Rhinen.

DN II:941, Hamar 8/2 1488

Tydeligvis skrevet i bispens kanselli i Hamar, bekreftet av 2 kanniker og en rekke lagrettemenn. Brevet gjør rede for de forhandlingene bispens offisiel hadde med fru Magnhild Oddsdatter og Odd Alfsson om avdøde biskop Karl's testamente.

Papiret er et $\frac{1}{2}$ -ark og viser som v/m en pokal med 4-bladet blomst på toppen. Merket er identisk med Br.4587 i formen, men avstanden mellom bindelinjene er mindre her enn hos Br. V/m må således være en variant av hans merke

som ble registrert i Darmstadt fra 1483 og et par andre steder fra 1480-årene. Merket forefinnes også i paleotyper i Deventer, Gouda, Delft, Antwerpen, Leuven og Keulen (Stoppelaar: Het papier in de Nedrlanden, pg.79).

DN II:944, Grefsheim i Stange 26/8 1488

Dette er en vidisse av foregående brev og er skrevet av fru Magnhild Odds-datters huskapellan.

Papiret som er medtatt nå viser et v/m-fragment som er nederste del av et menneskehode med lokker. Partiet svarer til Br.15678 og merket lar seg derfor rekonstruere etter dette. Br. fant papiret i Geneve og Provence fra 1485 og 1499. Han nevner at slike v/m ble brukt av papirmøllene i Piemont og Syd-Frankrike.

DN VIII:419, Rakkestad 29/11 1488

Skrevet på "hemstempno" eller bygdetinget på Dalen i Rakkestad, hvor lensmannen i Skaun, Iver Aslaksson, etter pålegg skulle peke ut 6 menn til å avgjøre hva man burde foreta seg etter at presten i sognet hadde truet med kirkens bann hvis en tidligere lagmannsordskurd ble lest nå. Presten møtte på vegne av prosten for å vareta kirkens interesser i saken, som angikk en bondegård de geistlige hevdet at eieren hadde skjenket til kirken - noe han benektet.

Papiret viser et lite, fint tegnet v/m av et oksehode med en langstilket T mellom hornene. Det er en noe nær identisk variant av DN III:940 fra Sel 1483.

DN X:269, Frei på Nordmøre 26/2 1489

En kvittering skrevet av erkebisp Gaute i Nidaros for Frei kirkes regnskap. Papiret viser øverste halydel av et våpen der 2 liljer er synlige i skjoldet. Fragmentet svarer helt til Br.1806 og lar seg rekonstruere etter dette. I den delen som ble skåret fra arket var det også en 3. lilje og merket er således en gjengivelse av Bourbonernes, Clermonternes og Montpensierenes familjevåpen fra 1486. Br. registrerte dette v/m i Utrecht og andre nederlandske byer fra 1480-årene. Det er også nevnt i Castans's katalog over inkunabler fra Paris i biblioteket i Besançon fra 1480-90-årene. Papiret er fransk. (Jfr. DN II:957 og DN IV:1006 nedenfor).

DN IX:400, Sarpsborg 28/4 1489

Et forhør ledet av byfogd Olaf Hansson over Anders smed som hadde drept sin kone. Et folioark med ubeskårne kanter. Det måler 29,7 x 42,3 cm. V/m er plassert midt i høyre blad av det falsede arket og viser en gotisk Y, som svarer til Br.9184. Han fant dette merket i papir fra Namur fra 1483.

DN XI:259, Sandsvaer 11/11 1489

Et privat salgsdokument som forklarer at Einar Eyvindsson solgte en jordpart til Stein Torsteinsson.

Papiret, som er av meget god kvalitet, har et v/m-fragment som viser det neste av et stort oksehode med rester av hornene og nederste parti av et dobbeltstrekete kors. Brudstykket er noe nær likt Br.14552, som han registrerte i Bamberg fra 1484. Oksehode-merker som kalles uten neserygg eller nesehuller er italienske, hevder Br. (Les Filigranes IV, pg. 130).

DN II:957, Kolbu på Toten 20/1 1490

Skrevet i jeg-form av fru Magnhild Oddsdatter på Grefshein, som erklærer at hun har makeskiftet en gård med Eirik Engelsson.

V/m i papiret er intakt og viser samme figur som i DN X:269 foran.

DN IV:1006, Spydeberg 27/4 1490

Rådmann i Oslo, Eilif Nielsson, tidligere "profaste" og besidder av Kallerud prestegård i Spydeberg, anklaget en mann som brukte en part av gården som han ikke hadde rett til, men som St. Anna alter i Oslo domkirke eide.

Papiret viser også her det samme intakte våpen-v/m som i foregående brev.

DN II:962, Oddernes 4/10 1490

En erklæring om at Eid gård alltid hadde tilhørt Eidsyssel len. Brevet lest på kirkegården og bekreftet av 8 lagrettemenn.

Papiret viser et v/m som gjengir et våpen med 3 liljer i skjoldfeltet og en krone med blomst-appendiks oventil. Som vedheng på skjoldspissen nederst er festet en figur som ifølge nyere undersøkelser skal bety bokstaven T som initial for Troyes i Champagne, der papiret vel må være laget. (L. le Clert: Le papiers, II, pg.375). Merket er identisk med Br.1743, som han fant i papir fra 1480, og det forestiller det franske riksvåpen.

DN VIII:432, Oslo 30/10 1491

En dom i en innbyrdes strid mellom folk i Det Sønnefjellske Norge avsagt av Riksrådet supplert med bispene Herlaug av Oslo og Herman av Hamar, prost Jon Pålsson i Mariakirken, ridder Bo Flemming og Anders von Bergen, som alle var oppnevnte av kong Hans 6/7 1490.

Papiret er $\frac{1}{2}$ -ark som visar en gotisk P med blomst oventil og skråstrek over bokstavstammen nedentil. Merket likner på Br.8676 som han fant i et dokument fra 1503, men avstanden mellom bindelinjene er noe større her enn hos Br. V/m av denne typen ble især brukt av papirmøllene i Vogesene, Rhindalen og Piemont.

DN III:981, Sarpsborg 30/1 1492

Skrevet på rådstuen i Sarpsborg, trolig av lagmannen som administrerte retten i en sak mot en kvinne, som var tiltalt for samleie med sin verbror.

Papiret viser nederste del av en liten kanne-figur. Fragmentets form og avstanden mellom bindelinjene svarer til Br.12619, som han fant i papir i Paris fra 1483 og fra Utrecht fra 1487-89. Merket, som kan rekonstrueres etter Br.12619, tilhører en type som antas brukt av papirmøllene i Champagne. (Jfr. DN II:987).

DN:IV:1013, Eidsberg 9/3 1492

Skrevet på Mo gård og gjelder et vitneprov om en mann som tidligere var frikjent for drap.

Papiret er en del av et ark som ble skåret fra og v/m ble da delt over slik at vi nå bare ser nederste del av et oksehode med inntegnet mule. Noe tilsvarende v/m har vi ikke funnet i noen av de tilgjengelige samlingene. Man har dog festet seg ved at okshodemerker med inntegnet mule ble brukt ganske meget av papirmøller i Norditalia og Sør-Frankrike i 2. halvdel av 1400-årene.

DN IX:412, Tunsberg 15/9 1492

Utvilsomt skrevet av lagmann Thormod Jonsson i Tunsberg på vegne av hans datter, som var satt under tiltale av ridder Anders von Bergen i en tvist mellom henne og Henrik Krummedige.

Papiret, som er $\frac{1}{2}$ -ark, viser et intakt v/m i sentrum av bladet. Det er en liten kanne forsynt med krone og blomst-vedheng på lokket. Merket er identisk med Br.12639, som han registrerte i Lübeck fra 1492. Han mente at kannemerker av denne typen især ble brukt av papirmøller i Champagne.

DN V:965, Oslo 19/2 1492

En fullmakt fra vepner Henrik Friis på vegne av hans hustru til høgvedsmann Henrik Krummedige på Båhus om å søke hennes rett mot Jens Knutsson for overfall og ran. Dokumentet ble bekreftet av biskop Herlaug av Oslo, prost Jon Pålson og lagmann Eirik Eiriksson.

Papiret er $\frac{1}{2}$ -ark med et v/m-fragment i sentrum av bladet. Rekonstruert viser v/m det samme familjevåpen som DN II:957, DN IV:1006 og DN X:269.

DN III:990, Tunsberg 5/3 1494

En dom avsagt av borgermester, rådmenn og 2 lagrettemenn over dem som var med i et oppløp mot Jens Pålsson.

Papiret viser et intakt v/m, en gotisk P uten vedheng. Merket svarer til Br.8555, som han fant i papir i Miradoux fra 1485 og Risole fra 1487. Br. mener at papiret kunne være laget av møller i Elsas-Lothringen eller Champagne.

DN II:985, Sarpsborg 31/10 1495

En kunngjøring skrevet av rådmann Eirik Simonsson i Sarpsborg om at Olaf Bjørnson forgjeves hadde søkt i Amsterdam etter de pengene hans hustru hadde ført med seg ut av landet. Papiret viser en gotisk P med blomst oventil som v/m. Det er identisk med Br.8627, som han fant i Bar-le-Duc fra 1491-94 og i en rekke andre franske og nederlandske byer fra 1490-årene. Br. antar at v/m ble brukt av papirmøller i Champagne og Elsas-Lothringen.

DN XVI:322, Bergen 1/1 1496

Skrevet av lagmann Erland Andersson i Bergen. Det er en klage til abbedissen i Vadstena kloster over de forhold som rådet ved Munkeliv kloster i Bergen som følge av konfessor Laurens Olafssons forseelser og forsømmelser.

Papiret er $\frac{1}{2}$ -ark. I sentrum av bladet ser vi en gotisk P med blonst oven-til som v/n. Det er ikke identisk med tilsvarende v/n hos Br., men hører til den P-nerkegruppen man antar ble brukt av papirmøller i Champagne og Elsas-Lothringen mot slutten av 1400-årene.

DN II:987, Hillestad 8/2 1496

Arne Arnesson erklærer at han hadde mottatt sin hustrus arv av hennes bror.

Papiret viser bare et fragment av v/n - nederste del av en kanne. Både dette partiet og avstanden mellom bindelinjene er identiske med Br.12625, som man fant i papir i Worms, Eppelsheim i Hessen og i Köln fra perioden 1499-1504. Br. antok at papir med kanne-v/n ble laget i Champagne.

DN II:991, Oslo 28/9 1496

Skrevet på rådstuen i Oslo under et ting som ble ledet av profasten ved Mariakirken, Jon Pålsson, med 2 borgernestere og 2 rådmenn som bisiddere. Saken gjaldt en stevning fra Herlaug Halvorsson mot 6 menn fra "menigheten" i Skiensyssell gjennom Norges Riksråd.

Papiret er $\frac{1}{2}$ -ark, som viser en gotisk P som v/n. Dette er noe nær like Br.8580 men er mindre. Avstanden mellom bindelinjene er dog den samme. Br. fant sitt v/n i papir i Belmont fra 1500 og hevder at det er et fransk produkt.

DN II:997, Akershus 16/12 1497

Et personlig brev fra høvedsmann Knut Alfsson på Akershus til høvedsmann Henrik Krummedige på Båhus med forslag om at de skulle møtes i Borgarsyssell for i fellesskap å dra inn i landet og slå ned de opprørske bøndene.

Papiret er $\frac{1}{2}$ -ark med en gotisk P forsynt med blonst oven-til som v/n. Vi finner ikke noe identisk v/n hos Br., men hans nr 8631 likner ganske godt. Dette fant man i Nancy fra 1500-1501.

DN II:1000, Sarpsborg 10/3 1498

Brevet utferdiget av almen i Tune, Åbygge, Skjeberg og Idd skipreider og er en erklæring om lydighet og troskap overfor Henrik Krummedige.

Papiret noe mindre enn $\frac{1}{2}$ -ark og viser bare den nederste delen av en gotisk P. Ut fra dette fragmentet og avstanden mellom bindelinjene kan vi rekonstruere P-merket etter Br.8628, som man fant i papir i Bar-le-Duc fra 1496, i Köln fra 1503 og i Nancy fra 1506. Det var især papirmøller i Rhindalen og Nordøst-Frankrike som benyttet dette v/n.

DN IV:1030, Skien 17/3 1498

Privatbrev skrevet av Gisle Stenersson i Skien til Pål Tolfsson i Oslo om å bli med brevbaereren, Gunnulf Tharaldsson, til bispen for å blidgjøre denne så brevskriverens farbror kunne komme i kristen jord og avsenderen dermed kunne arve hans gods.

Papiret viser en gotisk P som v/m. I form og utstyr er det identisk med Br.8668, men avstanden mellom bindelinjene er forskjellig i nærværende merke. Vi kan derfor ikke bestemme hvor papiret er laget.

DN XV:122, Aremark 12/4 1498

En erklæring fra 2 navngitte menn om at brev-viseren, Ingemar Asbjørnsson, var født i Dal i Sverige av danneforeldre og at han var en hederlig person.

Papiret viser et lite hjerte med latinsk kors som v/m. Papir med slike merker er tilvirket i Frankrike, trolig i Champagne eller Lothringen i perioden 1489-1513.

DN VIII:447, Tunsberg u.d. 1499

Dom avsagt av lagnann Thornod Jonsson i samsvar med kong Håkons retterbot om at Bjørn Hallvardsson hadde retten til Brandsrud gård i Lardal.

Papiret viser et v/m-fragment av en gotisk P med blomst-vedheng. Av dette partiet og avstanden mellom bindelinjene kan vi rekonstruere v/m etter Br.8630, som han fant i papir i nordfranske og vesttyske byer fra 1500-02.

DN XIII:162-63, Akershus 24/2-20/12 1499

Dette er 2 regnskapshefter på bøtter som bønder i Nes, Odal og Eidsvoll måtte betale fordi de hadde drept fogden Lasse Skjold i 1497. Heftene er bundet sammen.

Papiret er i kvartformat og viser 2 P-v/m uten vedheng og begge med kløftet stilk nederst. Noe identisk merke finner vi ikke hos Br., men hans nr 8540 svarer bra til P-merkene her. Han fant sitt merke i Lübeck fra 1504-12 og antar at papiret ble laget i Elsas-Lothringen.

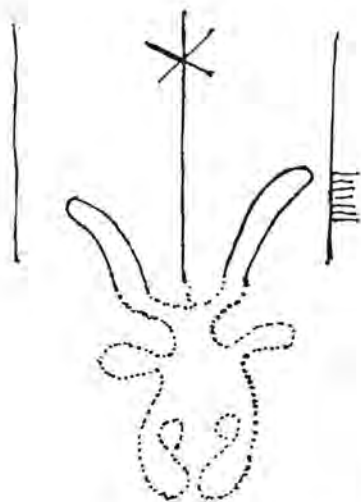
DN XI:273, Telenark 1/9 1499

Presten Anders Nilsson i Hjartdal erklærer at han på vegne av bispen fritok en mann for påtale som følge av ekteskapsbrudd.

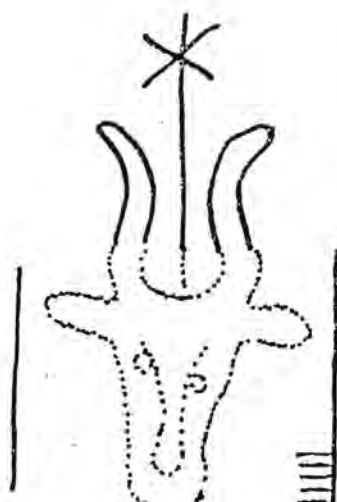
Papiret viser et v/m-fragment av en gotisk P. Etter sin form svarer partiet til Br.8628. Han fant merket i Bar-le-Duc fra 1496 og nevner varianter fra andre byer omkring 1500. V/m hører til den tallrike gruppen av P-merker som har blomstvedheng oventil og kløftet stamme nedentil.

DN XII:267, Aspa på Nordmøre 10/6 1490-1500

Skrevet av Iver Thronndsson, bror av erkebisp Gaute i Nidaros (DN II:888). Papiret viser et fragment av et P-v/m som er identisk med Br.8652 og som han fant i nederlandsk, belgisk og vesttysk papir fra 1494-1510.

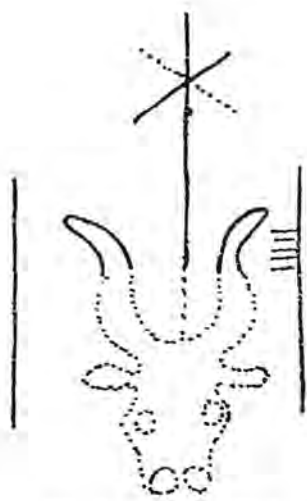
DN V: 890, 1475

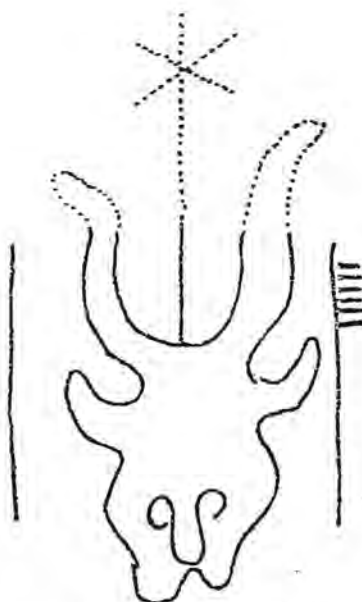
DN VII: 479, 1475

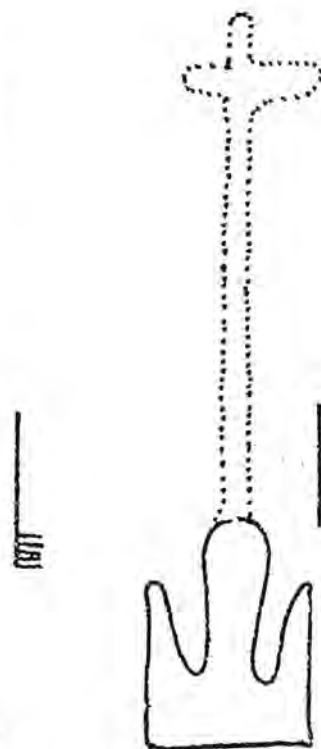
DN XI: 238, 1476

DN I: 916, 1476

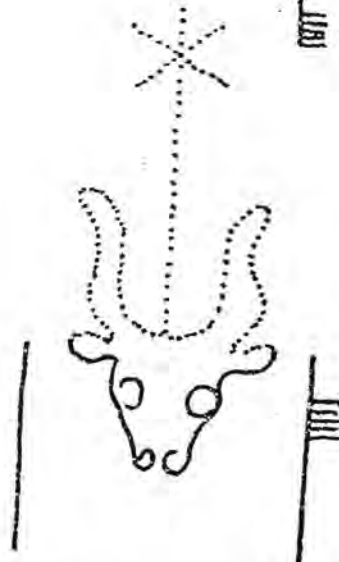
DN IX: 376, 1478

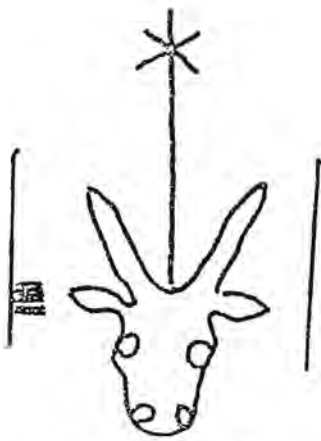
DN V: 914, 1481

DN II: 915, 1481

DN V: 913, 1481

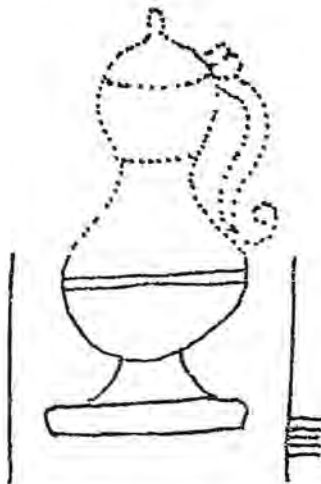
DN XI: 247, 1481

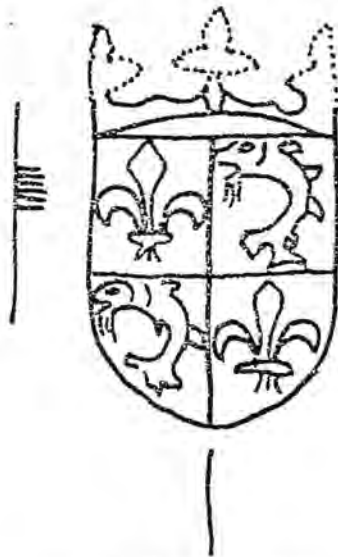
DN V: 921, 1483

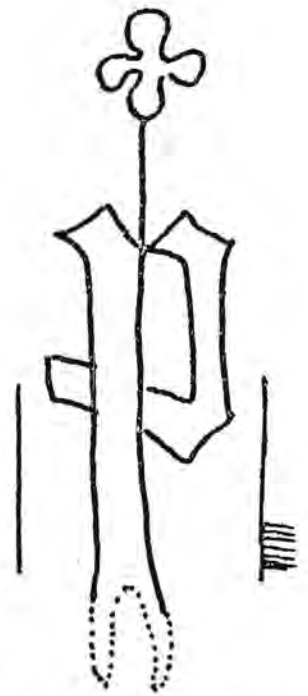
DN III: 940, 1483

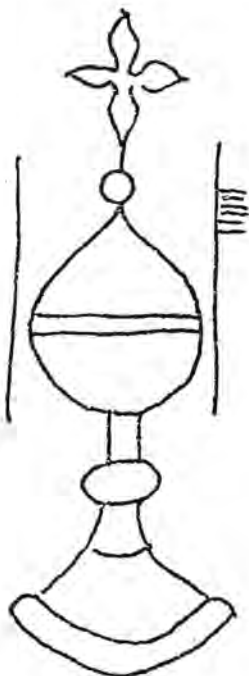
DN X: 261, 1483

DN III: 951, 1485

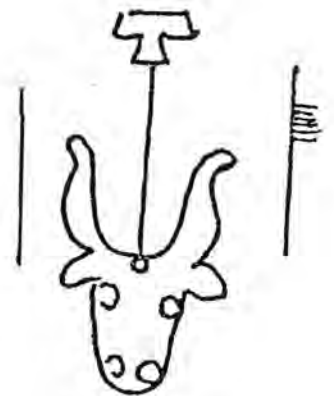
DN VII: 498, 1487

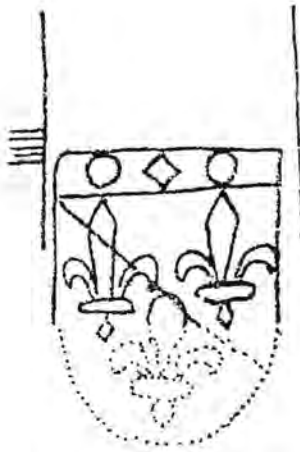
DN II: 941, 1488

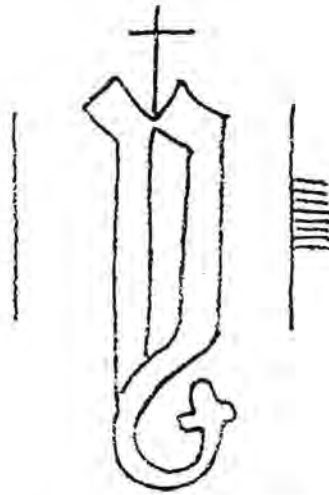
DN II: 944, 1488

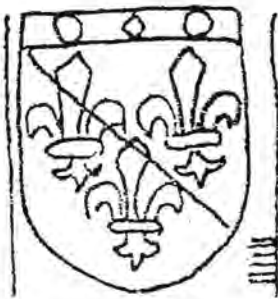
DN VIII: 419, 1488

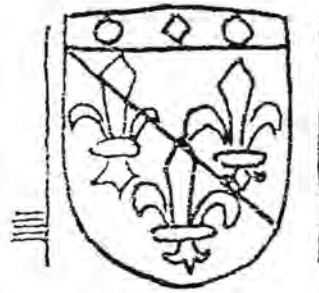
DN X: 269, 1489

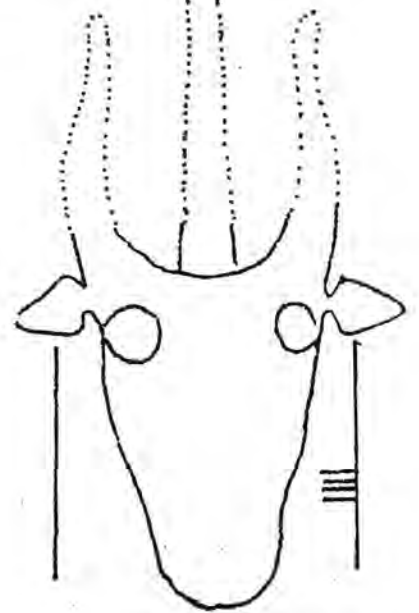
DN IX: 400, 1489

DN II: 957, 1490

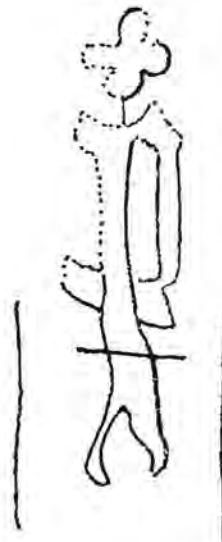
DN IV: 1006, 1490

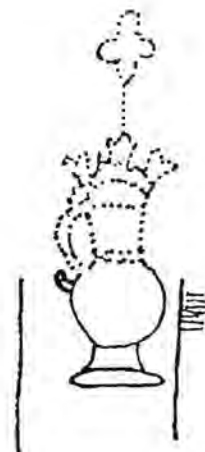
DN XI: 259, 1489

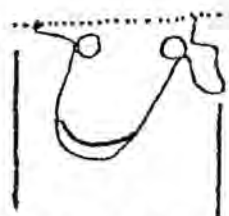
DN II: 962, 1490

DN VIII: 432, 1491

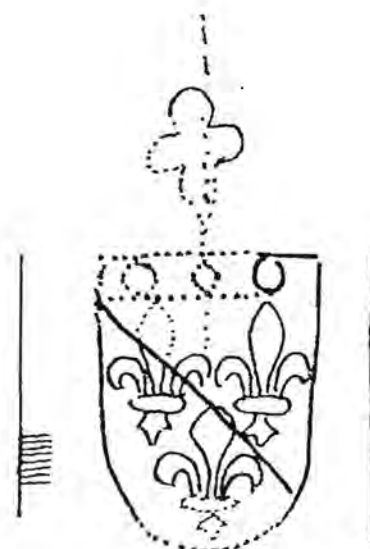
DN III: 981, 1492

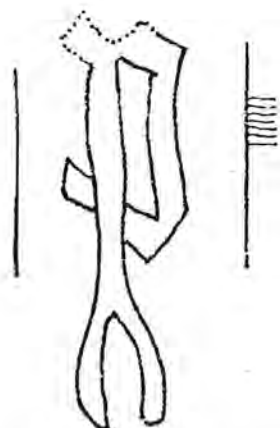
DN IV: 1013, 1492

DN IX: 412, 1492

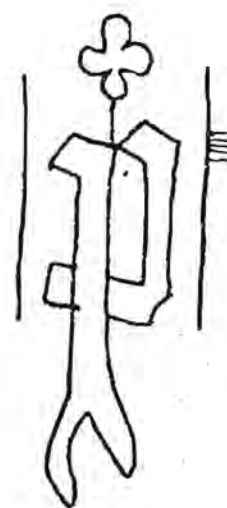
DN V: 965, 1494

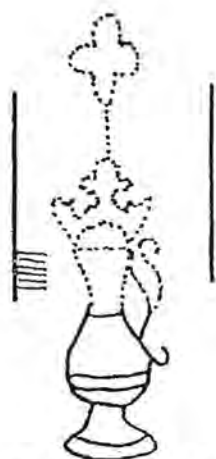
DN III: 990, 1494

DN II: 985, 1495

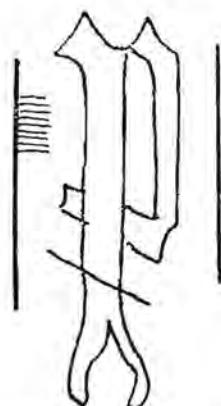
DN XVI: 322

DN II: 987, 1496

DN XI: 997, 1497

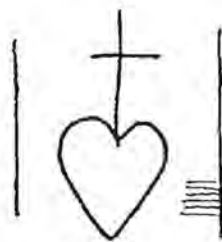
DN II: 991, 1496

DN II: 1000, 1498

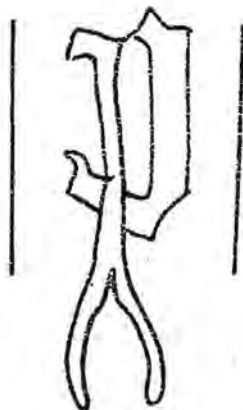
DN IV: 1030, 1498

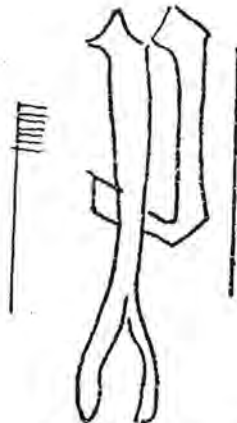
DN XV: 122, 1498

DN VIII: 447, 1499

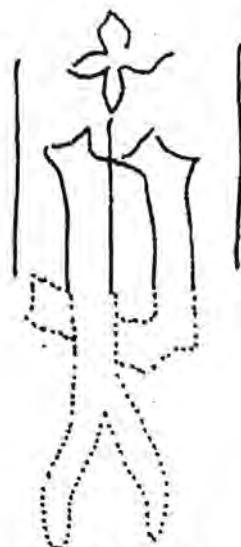
DN XIII: 162/63
1490/1499

DN XIII: 162/63
1490/1499

DN XI: 273, 1499

DN XII: 267
1490/1500

NOCHMALS NORWEGENS PAPIERGESCHICHTE

Das Aufblühen der modernen Papierindustrie Norwegens fängt mit den 60er Jahren des vorigen Jahrhunderts an, als Holzschliff und kurz darauf Zellstoff den Hadernmangel endgültig ein Ende bereiteten, und es den Maschinenpapier ermöglichten die handgeschöpfte Ware von Weltmarkt zu verdrängen. Mit dieser Entwicklung haben sich vornehmlich Verfasser von Fabriksdenkschriften befasst, kaum aber Papierhistoriker, denen die neuere Papiergeschichte anscheinend als Stiefkind gilt. Ich möchte bezweifeln, ob sie damit diesem Thema gerecht sind, und hoffe inner noch dass sich auch unser einer mal darum bemühen möchte, wengleich dieses allerhand technische Kenntnisse voraussetzt. Vielleicht kniet sich aber bald einer der älteren Ingenieure in diese Arbeit hinein, oder ein Soziologe, oder ... Kurz und gut: While there is life, there is hope!

Wo jetzt durch Haakon M Fiskaa's Buch „Norske Papirmøller og deres Vannmerker“ Norwegens ältere Papiermühlengeschichte vor das Rampenlicht getreten ist, wäre es wohl angebracht, auch auf die „stofflichen Reste“ hinzuweisen, die dieses Papiererhandwerk uns hinterlassen hat.

Von den alten Mühlenbauten, welche ja vielfach aus Holz bestanden, ist kaum noch etwas festzustellen; die meisten Mühlen brannten ab, wurden abgerissen oder überbaut. Selber fand ich nur bei Alvøens Papirfabrik A/S bei Bergen noch einen alten Trockenboden vor, an den aber manches in moderner Zeit abgeändert war. Wo sich noch Bewässerungsanlagen für die Mühlräder befinden könnten, sind sie wohl ohne Ausnahme zu Turbinenbetrieben umgebaut.

Dahingegen befinden sich in Norwegen noch Papiermachergeräte, die mir erwähnenswert erscheinen. Ihre Zahl ist zwar nicht gross, doch finden sich darunter Sachen, die unseren Studium gewiss wertvoll sein dürften.

So besitzt Norsk Teknisk Museum in Oslo aus den Inventar von Gausa Brug interessante Pappen- und Papierformen, worunter eine recht seltene Schöpforn mit drei Drahtfiguren, auf der drei ganze Papierbögen gleicher Grösse zugleich geschöpft werden konnten. Nur in Tunba bin ich einer einzigen solcher Formen begegnet; und das erst neuerdings als ich dort den ganzen Bestand aufnahm. Ausserdem besitzt dieses Museum ein Dutzend hölzerner Riesstenpel; primitiv zwar und ohne Verzierungen, aber innerhin Raritäten ersten Ranges.

Drammen Museum kann stolz sein auf seinen hölzernen Formmacher-Webstuhl aus der Mitte des vorigen Jahrhunderts. Er gleicht in seiner Konstruktion so sehr demjenigen in Lessebo, dass man auf eine nahe Verwandtschaft schliessen darf. Ausserdem ist dort, ebenfalls aus den Beständen von Eiker Brug, eine kleine Drahtleier zu sehen, worauf der dortige Formmacher seinen Draht auf die erwünschte Dicke zog. Dieses Gerät wurde in vielen Papiermühlen verwendet die einen eigenen Formmacher in Dienst hatten; es ist aber kaum noch aufzufinden.

Auch besitzt man in Drammen noch ein grosses Hadernmesser aus Eiker Brug, das wohl von einem Apparat herrührt, der den einfachen Strohschneider der Bauernhöfe glich. Und schliesslich sind noch die dortigen Papierformen, mit und ohne Drahtfigur zu erwähnen; gute Sachen, wie man sie aber auch anderweitig antrifft. Als dritten „Fundort“ möchte ich dann noch Alvøens Papirfabrik A/S bei Bergen nennen, dessen Archiv noch manche interessante Daten enthalten dürfte, auch wenn schon in Chr. Gierløff's „Alvøen og Fasnerslekten“ viel daraus publiziert wurde. An alten Papiermachergeräten

fand ich dort beziehungsweise wenig vor; was soll man den in einen modernen Betrieb damit anfangen? Nur einige Lumpensortiertische, mehrere Schenel, und eine grosse Zahl der Hadernmesser, die zu den Tischen gehörten.

Uebersaus sehenswert ist aber der dortige Bestand an Prägeplatten aus Pappe, die zur Herstellung „geprägter Wasserzeichen“ Verwendung fanden. Man hat eine grosse Zahl dieser mit Lein überzogener Pappen aufbewahrt, deren Anfertigung und Anwendung uns ja auf der Silkeborger NPH-Tagung in 1970 eingehend erklärt und vorgezeigt wurde.

Auch befinden sich im Fasmer'schen Familienbesitz noch zwei sehr interessante Oelgemälde mit detaillierten Ansichten des Werkes, wie es zu Ende des 18. und Beginn des 19. Jhts. aussah.

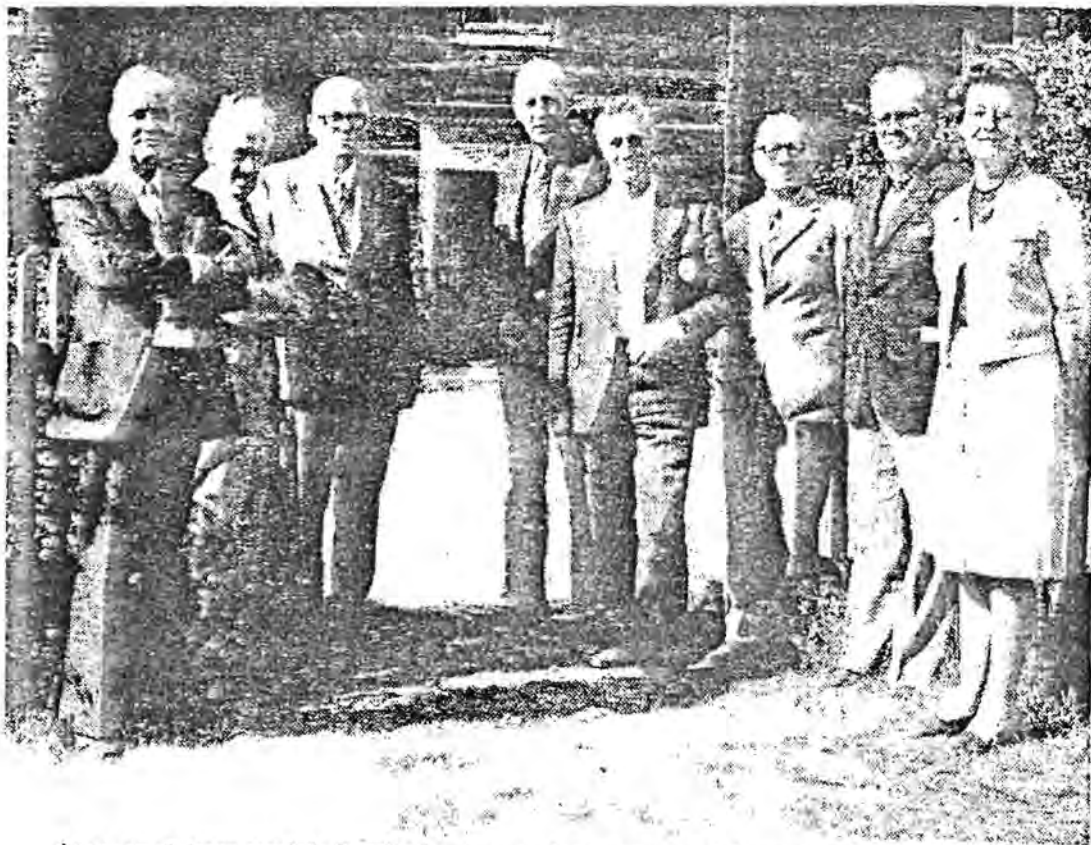
Auch das Oslo Bymuseum verfügt über derart Abbildungen alter Papiernühlen, hier aber aus der Oslo'er Gegend; von denen auch Norsk Teknisk Museum ein sehr gutes Stück von Wergmann besitzt, das aus den Jahren 1850 stammt.

Und wahrscheinlich wird mit einigen Nachspüren noch viel mehr interessantes aufzufinden sein. Aber bereits dieses, was ich hier an gesehenem aufzählte, verdient zweifelsohne vollauf unsere Aufmerksamkeit.

Hilversum, Juli 1974.

EDO G LOEBER

Mangårdsbyggnaden i Ösjöfors invigd Experter vill fortsätta upprustningen

Några av gästerna samlade framför handpappersbrukets mangårdsbyggnad i Ösjöfors, Rumsålla, på söndagen. Fr h fru Ulla Tullberg, född Esmarch, dotter till donator. Övriga fr v museichef Sigvard Strand, hembygdsordf Axel Karlsson, ingenjör Harry Ericson, direktör C G von Essen, riksdagsman Ivan Swanström, häradshövding Gunnar Carlsson och länsarbetsdirektör Gunnar Pettersson.

På söndagen passerades en ny milstolpe i Ösjöfors handpappersbrukets historia, då den gamla mangårdsbyggnaden återinvigdes i närvaro av kulturexpertis, representanter för donator, hembygdsfolk m fl. Det skedde emellertid med viss oro för miljön kring det anrika bruket som ryktesvis hotas av ett tilltänkt kalhygge.

Bland gästerna återfanns bl a fru Ulla Tullberg, dotter till framtidne VD i AB Brusafors-Hällefors numera ingående i MoDo-koncernen bruksägare Fredr Esmarch, Silverdalen, som donerat Ösjöfors. Vidare chefen för Tekniska museet Sigvard Strand, länsarbetsdirektör Gunnar Pettersson, Kalmar, direktör C G von Essen, Mariefred, häradshövding Gunnar Carlsson, Vimmerby, riksdagsman Ivan Swanström som är ordf i Samfundet för hembygdsvärd, ingenjör Harry Ericson, svensk expert på handpappersbruk, och hembygdsordförande Axel Karlsson, Rumsålla, m fl.

□ Fortsatt upprustning

Samtliga uttryckte sin tillfredsställelse med renoveringsarbetena vid Ösjöfors, som utförts genom byggmästare Gunnar Eriksson. Museichefen Strand hoppades att medel anslås så att bl a övre planet på mangårdsbyggnaden ska kunna ses över. Ösjöfors är det enda handpappersbruk som finns bevarat i ursprunglig miljö och besitter ovärderliga kulturella värden.

Dessutom är miljön i alla avseenden mycket naturskön.

□ Kalhygge en fara

Mangårdsbyggnaden torde vara upplörd 1790 och är en fin timrad byggnad. Det gamla köket med kåpa, brödugn m m är helt bevarat liksom det gamla gesällskafferiet. I den nu genomförda renoveringsgiven har man också utfört förbättringsarbeten på magasin, ladugård och övriga småhus.

Vid invigningen hyste man emellertid farhågor över ett tilltänkt kalhygge på ena sidan av Stångån, vilket om det mot all förmodan skulle genomföras, kommer att förstöra miljön. Man var ense om att berörda parter ska ta hänsyn till bruksmiljön och lämna en skogsridå kvar.

Årets turistsäsong vid Ösjöfors har varit rekordartad och man väntar att ökningen ska fortsätta. Ösjöfors donerades till Tekniska museet av direktör Fredr Esmarch och Rumsålla hembygdsförening svarar för tillsyn och öppethållande.

Kåbe

Totalvy av mangårdsbyggnaden vid Ösjöfors, uppförd 1790.

ÖSJÖFORS - ett forskarcentrum för Kalmar läns handbruk.

Mangårdsbyggnaden på Ösjöfors är utvändigt och i sitt bottenplan nu renoverad, vilket framgår av ett särskilt meddelande härom på annan plats i detta nummer av NPH-Nytt. Därmed har det anrika bruket fått en vidgad betydelse för alla de 21 st. handbruk, som genom tiderna funnits i Kalmar län.

Bakgrunden till denna glädjande händelse är följande. År 1970 hölls i Kalmar en utställning, varvid Bruzafors-Hällefors AB hade en monter. Vid sidan av brukets egna produkter ägnades handpappersbruken inom länet en omfattande studie genom textade skärmar för alla de bruk som funnits i länet. Här lämnades alla kända data om brukens verksamhetstid och i ett stort antal åtföljdes visningen av originalark ur brukens tillverkningar, vilka till största delen skänkts av Fil.mag. Gösta Liljedahl. Fotografier från bruksplatserna ingick i många fall i presentationen. Under de två veckor utställningen pågick tillverkades även handgjort papper.

Denna helhjärtade satsning för att spegla handbrukens historia gjordes av ledningen för Bruzafors-Hällefors AB, där Dr Kjellåke Tullberg och Direktör Carl-Gustaf von Essen visade samma generösa handlande som den tidigare bruksägaren Fredr. Esmarch, då han på 1920-talet köpte och skänkte Ösjöfors handpappersbruk till Tekniska Museet.

Bruzafors-Hällefors egen utställning förestods under utställningsdagarna av teknolog Birger von Essen och ritaren Christer Isacsson. I den historiska avdelningen med handtillverkning tjänstgjorde f. förmanen vid Tumba Bruk Georg Anzelius samt undertecknad, som även deltagit i det förberedande arbetet. De unga männen från Bruzafors-Hällefors övade under utställningstiden handformning med så stor framgång, att de vid utställningens avslutning erhöll värdigheten av gesäller inom pappersmakaryrket, som i äldre tider följde skråordningens föreskrifter.

Handformningen utfördes på formar från Ösjöfors och Fröåsa, de två kvarvarande handbruken, som härigenom fick en framträdande presentation. Alla de övriga handbruken i Kalmar län fanns med på skärmarna, som delgav data m.m. från alla här endast till namn och plats uppräknade, nämligen:

1. Ösjöfors	i Rumskulla
2. Fröåsa och 3. Virserum	i Virserum
4. Mariedahl och 5. Cedersholm	i Gärdserum
6. Bråneholm, 7. Gustafsholm och 8. Mariedal	i Södra Vi
9. Helgerum (Gölpa)	i Vestrum
10. Karlsfors	å Tuna
11. Lindboholm (12. Emmaboda)	i Vissefjärde
13. Rosenström (Sandslätt)	i Bäckebo
14. Skorpatorp	i Fliseryd
15. Skruv (Skruvhult)	i Mönsterås
16. Strömsholm (Strömsrum)	i Kråksmåla
17. Totebo	i Hjorted
18. Emsfors	i Mönsterås (Fliseryd?)
19. Bankeberg	i Fliseryd
20. Fredriksström	i Ljungby
21. Kvarntorp	i Fliseryd

Ifråga om Lindboholm och Emmaboda synes det röra sig om två bruk. Detta kan även vara fallet med Rosenström och Sandslätt samt Strömsholm och Strömsrum. Det rör sig alltså om minst 21 st. bruk.

Efter utställningen i Kalmar återfördes montrarna till Bruzafors-Hällefors för att där finnas tillgängliga då manbyggnaden vid Ösjöfors blivit renoverad. Och nu, efter fyra år, har alltså materialet monterats upp i den vänstra delen av mangårdsbyggnadens bottenplan.

Med detta värdefulla bidrag knytes nu den förhoppningen, att Ösjöfors med sitt väl bevarade handpappersbruk skall utöva en ännu större dragningskraft på såväl forskare som turister. Särskilt för ortsbor från de många äldre bruksplatserna i Kalmar län bör utställningen vara av intresse.

HARRY ERICSON

Adresser till gagn för besökare:

Vaktmästare på Ösjöfors: David Andersson
490 81 GULLRINGEN (Ydrefors)
tel. (0492) 80068

Rumskulla Hembygdsförening: ordförande
Axel Karlsson
Karlsborg, Rumskulla
598 00 VIMMERBY
tel. (0496) 40111

+++++

Bilaga: Genom välvilligt tillmötesgående från Holmens Bruks AB, Norrköping, har ett antal ex. av Holmen-Bladet PM 12 Extra ställts till red.:s förfogande för utsändning till NPH-Nytts läsare. - Då det bland läsekretsen finns flera pappershistoriker med speciellt teknisk inriktning, så bör bilagan kunna skänka rika tillfällen till funderingar kring den utveckling som skett under de senaste 150 åren - från Klippans första pappersmaskin av år 1832 till dagens "jättemaskin".

PÅMINNELSE

Till de medlemmar, som ännu inte inbetalat årets medlemsavgift, kr 15:--, översändes nytt inbetalningskort. Kassörens adress: Nordiska Pappershistoriker, c/o G Liljedahl, Nockebyvägen 33, 161 40 BROMMA.
Postgironummer 85 60 71 - 6.